

Теоретик гуманістичного виховання А.С.Макаренко розробив і обґрунтував положення про те, що вихователь, вчитель зобов'язані “проекувати” в дитині світле, радісне і разом з дитиною реалізувати означену життєву перспективу. А.С. Макаренко доводив, що в кожній людині, а особливо у дитині є обов'язково щось позитивне, треба його побачити, взяти за основу, просто зачепитися за це позитивне і будувати відповідну виховну роботу. Цьому буде сприяти віра в дитину і передача їй цієї віри; уміння бачити в ній кращі якості, поважливе ставлення й уміння сформувавши у дитини розуміння особистісної ваги, глибоке переконання в позитивних результатах виховної роботи.

Не має сумніву, що всі принципи комуністичного виховання загалом так і у вихованні дітей зокрема були тісно пов'язані. Відповідали ідеологічному, соціально-економічному розвитку України у складі СРСР. Ці принципи були основою виховання підростаючого покоління – майбутніх будівників суспільства. Вся робота сім'ї виходила з єдності сімейних інтересів, інтересів державних, мала загальнонародне значення. У цей час в країні здійснювалися серйозні заходи КПРС, Компартією України щодо укріплення зв'язку школи, сім'ї і громадськості, подальшого розвитку системи народної освіти та виховання. Партійні, профспілкові, комсомольські та піонерські організації дбали про подальші кроки удосконалення виховної роботи з дітьми. Це знайшло відображення у багатьох партійних документах, а також у контрольних цифрах розвитку народного господарства ССРСР, Української РСР на 1959-1965 рр.

Чільне місце у цих заходах відводилось сім'ї. Не стояли осторонь від розв'язання завдань комуністичного виховання молоді вчителі-практики, науковці. Виходячи з того, що батьків глибоко хвилюють питання виховання дітей у сім'ї, вони працювали над теоретичним обґрунтуванням і реалізацією основ радянської сімейної педагогіки. Насамперед, у 50-60-х роках ХХ століття було визначено теоретичні основи і основні положення педагогіки сім'ї. У нашому дослідженні ми розглянули не всі аспекти загальних питань сімейної педагогіки 50-60 років ХХ століття, подальшого вивчення вимагає, наприклад, така проблема, як вирішальна роль комуністичного виховання у розвитку дітей та інші, що і можуть бути предметом окремого наукового пошуку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Макаренко А.С. Твори. Т 1. – Вид-во: АПН РСФСР. – 1950. – С. 567.
2. Махова К.В. О воспитании в семье. – Учпедгиз. – М., 1954. – С. 115-116.
3. Воспитание детей в семье. Книга для родителей / Под ред. З.И. Равкина. – Госпедиздат Министерства просвещения РСФСР. – М., 1959. – 423 с.
4. Резолюции XIX съезда Коммунистической партии Советского Союза. – 5-14 окт. 1952 г. – М.: Госполитиздат, 1952. – 63 с.
5. Сухомлинский В.А. Важная сторона родительского авторитета // Семья и школа. – 1952. – № 10. – С. 11.

УДК 37.013.77

Александрова Г.М.

ФЕНОМЕН ЧЕСТІ У ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

У статті представлено характеристику основних складових феномену честі у Давній Греції.

The article represents the characteristic of the main parts of such a phenomenon as honor in Ancient Greece.

Ускладненість соціально-політичної та економічної ситуації у нашій країні в останні роки негативно впливає на розвиток суспільної свідомості людей у сфері їх духовних і

моральних відносин. В життєвому просторі простежується зниження значущості етичних норм і принципів, які врегульовують поведінку, помітними стали прояви деформації в системі ціннісних орієнтацій. Досить „розмитими” є суспільні орієнтири молоді стосовно моральних пріоритетів, знижується рівень розвитку моральних почуттів, посилюються егоїстичні тенденції. Все це зумовлює поширення ненормативних форм поведінки. Така ситуація вимагає від суб’єктів виховання активного впливу на процес становлення моральної самосвідомості особистості, особливо на формування таких її форм, як почуття честі, гідності, совісті, відповідальності, через які відбивається у взаємодіях особистості ціннісне ставлення до себе і до оточуючого світу.

Дослідження феномену честі розвивалися у філософсько-етичному напрямку ще з античних часів. Аристотель писав про якість шляхетної людини, заклавши їх у „кодекс честі” давньогрецького суспільства. У середні віки П.Ломбардський визначав особистість крізь призму честі як індивідуальну істоту з почуттям власної гідності. В епоху Відродження Дж. Піко делла Мірандола репрезентував честь як достоїнство зразкового громадянина правової держави, і це бачення відбилося в епоху Просвітництва у договірних теоріях Ж.Ж.Руссо і Т.Гоббса: категорія честі пов’язувалася в них із правами й обов’язками громадян. У цей час честь прирівнюють до совісті. „В кому честь жива, не винесе неправди”, - стверджує Ф.Шіллер, і в такому самому ключі вирує суспільна думка. Честь і совість, „незаплямована” репутація і шляхетність – опиняються на вістрі суспільних думок і суспільних діянь [4, 159]. У середині XVIII століття Г.В.Ф.Гегель обґрунтовує діалектичний зв’язок між честю та гідністю: „В державі... людину визнають і з нею поводяться як з вільною, як з особистістю; і кожна окрема людина зі свого боку робить себе гідною цього визнання... В державі громадянин одержує належну йому честь завдяки посаді, на яку його поставлено, завдяки професії, якою він займається, і завдяки будь-якій іншій своїй трудовій діяльності. Його честь набуває внаслідок цього субстанціонального, всезагального, об’єктивного, від пустої суб’єктивності вже незалежного змісту” [6, 243]. Враховуючи цю діалектику, у Новітні часи А.Шопенгауер, Ф.-В.Ніцше, С.К’еркегор, Г.Марсель визначають честь як певне ставлення суспільства до людини, її суспільне визнання. Марксистсько-ленінська етика трактує сутність поняття честі, спираючись на конкретно історичний класовий характер. У період існування СРСР честь інтерпретується як сукупність позитивних моральних якостей особистості, як мотив практичної діяльності людини, що стимулює її моральну поведінку у суспільстві [5, 27]. Феномен честі, його місце в системі моральних цінностей досліджували філософи Л.Архангельський, Г.Бандзеладзе, В.Блюмкін, В.Лісовий, В.Малахов, Т.Стремякова, О.Спіркін та ін. У психолого-педагогічному напрямі певні аспекти феномена честі знаходили своє відбиття в дослідженнях моральної самосвідомості (І.Чеснокова, В.Столін, Т.Флоренська), самоповаги, самооцінки і Я-концепції (Т.Шібутані, В.Куніцина), саморегуляції моральної поведінки особистості (С.Рубінштейн, В.Чудновський, Б.Братусь), моральних почуттів (Б.Ананьєв, А.Ковальов, В.М’ясищев, П.Якобсон). В ракурсі інноваційних ідей особистісно орієнтованого підходу до виховання, честь підрастаючої особистості розглядається як провідний критерій її розвитку (І.Бех).

Проте, науковцями визнано, що категорія честі, в силу полісемії значень, досить важко описується і піддається аналізу, сутність цього феномену вичерпно не висвітлено в історико-філософському та психолого-педагогічному напрямках, подальшого вивчення вимагають концептуальні питання змісту і структури честі.

Метою нашого дослідження є висвітлення феномену честі у такому національно-культурному утворенні як Давня Греція, завданнями – визначити компоненти честі, обґрунтувати та довести, що уявлення про честь складала основу моралі давньогрецького громадянина і посідали чинне місце у системі державотворення і виховання.

Визнаючи, що „феномен честі можна розглядати стосовно до життя особистості, до життєдіяльності конкретно-історичного типу соціального організму, до суспільного класу або соціально-етнічної спільності” [7, 64], у своєму дослідженні ми виходимо з того, що

„основою сучасних уявлень про феномен честі є концепт честі у Давній Греції з домінантною громадянською складовою” [11, 59].

Відомо, що честь як форма моральної самосвідомості санкціонує певний моральний статус людини, певний стандарт її оцінки, враховуючи належність до тієї чи іншої конкретної групи людей – соціальної, національної, професійної тощо. Саме слово „честь” етимологічно пов’язане з „частиною”: в надбаннях даної групи, матеріальних і моральних, в її славі та доброму імені, в повазі, яку вона викликає до себе, кожна людина має свою частку [12, 711]. Ці уявлення про честь мала антична людина, адже в умовах формування міста-держави її цінність визначалась виключно належністю до конкретного полісу, а власне індивідуальне буття розглядалось крізь призму надбань спільноти. Для громадян Давньої Греції поліс був неначе політичним мікрокосмосом зі священними формами політичного устрою, громадянської честі, традиціями, правом тощо. Можна сказати, що полісна честь розвивалася у стародавніх греків на уламках родового ладу.

Честь античного громадянина впливала із системи взаємних прав і обов’язків між суспільством та особистістю, найважливішими з яких були: право на земельну власність, участь у захисті рідних рубежів, участь у політичному житті, тобто в керуванні суспільством [10]. Людина, яка мала всі ці права, вважалася громадянином. Власне, як і сам поліс, античний громадянин був єдиний у трьох особах: власник, воїн і володар політичних прав. Права громадянина були і його обов’язками, знехтування ними могло спричинити позбавлення громадянства або інше покарання, пов’язане з обмеженням його прав і позбавленням честі. Зауважимо, що у Давній Греції існувала глибока прірва між свободою і повноправністю громадян та жахливим безправ’ям рабів: честь для жителя полісу – прерогатива лише вільного громадянина.

Однак, науковцями визнано, що честь, як чеснота, відбита в цивільному статусі Давньої Греції – одне з найвищих досягнень античної цивілізації, повторене лише західноєвропейським суспільством нового часу. В інших суспільствах стародавності та середньовіччя ступінь залучення населення до власності, військової справи і керування суспільством була обумовлена суворо фіксованим становим статусом або прилученням до державного апарату [9]. В античному цивільному колективі саме суспільство виступало в ролі апарату керування, становий розподіл був ледве намічений, а рівність членів цивільної громади (тобто їхня єдність), навпаки, підкреслювалася правом і суспільною психологією.

Цілком зрозуміло, що уявлення про честь вимагали від громадянина давньогрецького полісу турботи про підтримку життєздатності своєї громади. Сократ, стверджуючи, що полісні закони розумні й раціональні, пропагував їх неухильне виконання усіма афінянами, а грецька аристократія (*kaloi kagathoi*), що приписувала себе до тимократії – влади честі, зобов’язувалася виконувати відповідний кодекс честі. Крім того, майже з дитинства у греків виховувалося почуття поваги не тільки до законів, але й до встановлених полісних порядків. Їх непорушність забезпечувалася згуртованістю співгромадян і вірністю попереднім поколінням. Взагалі, честі й ментальності античних громадян був властивий свого роду діалектизм: кожна людина узгоджувала свої особисті інтереси і спрямування зі суспільною думкою, про що красномовно свідчить афоризм: „Помилятися властиво людині, але нерозумно упиратися у своїх помилках”.

Полісне суспільство високо оцінювало честь особи, яка витратила частину своїх особистих коштів на користь співгромадян. Саме любов до честі (*philotimia*) була тим дієвим чинником до виконання особливої політичної та соціальної ролі, який не тільки не дозволяв заможним громадянам приховувати податки, а навпаки спонукав до добровільних внесків на користь держави. Як приклад можна зазначити, що виконання афінськими громадянами літургії-хорегії вимагало від хорєга значних витрат часу і особистих коштів, за що він очікував честі від співгромадян. В одній із промов Лісія таке прагнення до пошани і честі виражене особливо чітко: „Я споряджав трієри п’ять разів, чотири рази брав участь у морських боях, податків під час війни я платив багато й взагалі всі літургії виконував не гірше інших громадян. Але я зазнавав витрати у значно більшому розмірі, ніж цього

вимагала держава, з тією метою, щоб цим заслужити честь і славу доброго громадянина у ваших очах” [9, 202]. Отже, здійснення патріотичних вчинків на користь державі було характерним для загального уявлення громадянина давньогрецького полісу про честь цивільного колективу.

Для античної людини важливою інстанцією розподілу політичних, економічних і соціальних можливостей була сім'я, продовження роду громади було покладено на громадянина як його вищий обов'язок. У Аристотеля поліс складається не із індивідів, а із сімей (oikoi) [3, 134]. До обов'язків індивіда щодо сім'ї додаються й обов'язки щодо держави, однак сім'я, сімейні цінності та ідеали у жодному разі не втрачають свого центрального місця. Саме сім'я гарантує індивідові його правовий статус, його економічну позицію, його соціальну роль, а тому й можливості доступу до влади. До того ж соціалізація, виховання й освіта у сім'ї та через сім'ю є тими чинниками, які підвищують власні шанси окремого індивіда. Отже, громадянин полісу почувався глибоко зобов'язаним своїй сім'ї і своїй державі. Він усвідомлював, що без поваги громади існує реальна загроза його власному існуванню, і тому готовність до самопожертви задля держави була для нього найбільшою чеснотою. Приватні інтереси, навіть особисті страждання не мали затьмарювати інтереси держави: розтрачення своєї власності засуджували як провину перед громадою, адже громаді потрібен був капітал; у суспільстві, яке народжувало дітей для держави, майже не давали змоги вирости покаліченим або хворим немовлятам. Аморальну поведінку також розглядали як загрозу громаді.

Честь врегульовує моральну поведінку, впливає на формування усєї системи цінностей громадянина полісу: у поняття „добро” вкладається схвалення оточуючих людей, а в поняття „зло” - ганьба і безчестя. Як зауважує Г.В.Драч, „такого роду уявлення про честь ставлять людину в центр суспільних зв'язків, зобов'язуючи оточуючих враховувати ранг героя, його силу і доблесть” [8, 65]. У розумінні Аристотеля, служіння чесноті - заняття політикою й війною: „Потрібно турботу про військові справи вважати прекрасною” [3, 160]. Отже, честь, військова доблесть, мужність, сміливість - необхідні риси культурної людини античності. Саме тому перед отриманням статусу повноправного громадянина, юнаки проходили обов'язкову військову підготовку і службу в допоміжних частинах, а потім залишалися військовозобов'язаними до 60 років. У результаті участі в малих і великих війнах, а також завдяки добре налагодженій системі підготовки у мирні часи, афінянин поступово перетворювався, по суті, у професійного воїна. Безперечно, у військовій службі була закладена ідея захисту честі всього колективу, честі своєї родини і свого власного майна: античний воїн захищав не виокремлені від нього самого державні інтереси, а безпосередньо свої власні. З цієї причини армія представляла собою цивільне ополчення, її основу складали важкоозброєні піхотинці – гопліти, і принцип рівності громадян у власності й цивільних правах проявлявся на полі бою, коли ополчення будувалося в зімкнуту пліч-опліч шеренгу, і кожен громадянин поруч зі своїми сусідами захищав не абстрактну ідею держави, а честь конкретних, добре знайомих йому співгромадян, з якими пов'язувало його безліч особистих відносин. З погляду грека класичної епохи, справа честі чоловіка - стояти в строю фаланги гоплітів, і це одне єдине, що достойне честі повноправного громадянина. Зауважимо, що честь воїна-гопліта значно відрізнялася від честі гомерівського героя, який боровся окремо від інших за свою славу. Честь гопліта полягала не в героїчному пориві окремих воїнів, а у збереженні бойових рядів, вона по самій своїй суті була колективістською.

Полісна система цінностей, відбиваючи майже безперервне ведення військових дій, заходила в суперечність із потребами окремих родин, оскільки загибель хазяїна загрожувала й загибеллю господарства. Засобом усунення протиріччя поставали почесні, у результаті з'явилася система виховання сиріт за рахунок держави. Турбота про дітей громадян, які з честю загинули в бою, сприймалася як одна із форм посмертної подяки цим громадянам. Така подяка пов'язана з важливим комплексом уявлень про честь давньогрецького суспільства взагалі й афінського зокрема. „Глашатай, вийшовши вперед і поставивши перед

вами сиріт, батьки яких загинули на війні, і юнаків у всеозброєнні, робив прекрасне оголошення - найкраще, що схиляє до доблесті. А саме, що народ утримував до повноліття юнаків, батьки яких загинули на війні, а тепер, повністю їх озброївши, надає їм право у добру годину займатися своїми справами й запрошує їх на почесні місця в театрі” [1, 653]. Таким чином, з колективістським компонентом військової честі пов'язаний розвиток установлених порядків полісу: суспільні похорони загиблих, списки полеглих воїнів тощо.

У класичний період Давньої Греції відбувається раціоналізація честі, єднання політичного ідеалу з естетичним: тріумфує принцип арете - ідеал гармонійно розвиненого громадянина полісу, який поєднує в собі честь і гідність політичного діяча, якості знавця мистецтв, досконалість фізично розвиненого воїна. Вершини свого розвитку антична культура досягає саме в уявленнях про честь людини - ідеал, до якого прагне сама людина й це прагнення заохочує цивільне суспільство. Для громадянина Давньої Греції ідеал честі культурної людини „по праву гордої” сформулював Аристотель у „Нікомаховій етиці”: це та людина, яка вважає себе достойною великого, будучи сама того гідною [4, 116]. На думку філософа, така людина має високий зріст, адже „краса буває у великому тілі, а малорослі...не прекрасні”, у рухах вона стримана, говорить спокійно. Велике задоволення їй приносять лише почесні, віддані людьми шляхетними, тобто рівними. Незаслуженим безчестям можна й знехтувати, однак не дозволяючи при цьому нікому зачіпати себе. В „Політику” Аристотель вводить додаткові ознаки людини честі: їй необхідні шляхетна поведінка й багатство, „адже люди безрідні народжуються для підпорядкування, люди шляхетного походження - для панування”; вона повинна бути „вільнонародженою” [3, 153]; у жодному разі не досягати досконалості в заняттях, тому що це доля професіоналів, людей залежних. Але для вміння користуватися дозвіллям людині потрібно „дечому вчитися, де в чому виховуватися” - уважав Аристотель [3, 142], і демонструючи свою обізнаність перед людьми, викликати в них здивування і повагу: яких висот міг би досягти цей громадянин, якби займався справою всерйоз. Наявність дозвілля, забезпеченого гарантованим мінімумом з боку цивільного колективу, і свободи від жорсткої регламентації поведінки індивіда в межах співтовариства своїх громадян були необхідними передумовами розвитку честі і гідності античного громадянина.

Епоха становлення полісного устрою залишила у спадщину античній цивілізації дух змагальності (агон) у різних сферах діяльності. Агоністичні засади виражалися в прагненні захистити свою честь, бути не гірше, а краще інших, вирізнитися у тих сферах діяльності, які краще відповідають особистим здібностям. За вченням Аристотеля, в ряду зовнішніх благ честь є вище благо, але вона має таке значення тому, що дає людині відчуття своєї власної переваги, а це останнє, по суті, слід цінити більше, ніж саму честь. Отже, замість анонімності творчих досягнень, властивих іншим давнім цивілізаціям, античність славилася особисту творчу індивідуальність. Відомо, що „гуманітарії” Платон, Піфагор та Еврипід були атлетами, прагнучи до честі й слави, сиракузький тиран Діонісій Старший вигадував трагедії, а Пісістрат перетворив скромні сільські свята у Великі Діонісії. Під час проведення цих свят, честь громадян засвідчували урочистими оголошеннями про нагородження вінками. На оркестру виводили синів громадян, із честю загиблих у військових діях і проголошували, що поліс бере на себе обов'язок по утриманню сиріт до пори їхньої змужнілості; на оркестру виходили і сироти, які вже досягли повноліття, у всеозброєнні гопліта, отриманого від держави. Таким чином, афінський поліс не тільки формував свою систему цінностей а й, проголошуючи її, включав відповідний ритуал в одне з найважливіших свят, проте прагнучи виховувати громадян у відповідному дусі честі та доблесті [1, 430]. Великі Діонісії були одним з найважливіших інститутів, за допомогою яких здійснювалося виховання честі як норми полісної демократичної моралі, звідси і прагнення охопити їхнім впливом якнайбільше широкі кола громадян.

Отже, у Давній Греції честь визнавалася найвищою соціальною цінністю і благом, основу моралі людини складали уявлення про громадянську честь. Громадський устрій міст-держав визначав всю систему компонентів честі, її складовими частинами були: **автономія** –

життя за власними законами, що проявлялася не тільки в прагненні полісів до незалежності, але й у намаганні окремих громадян жити своїм власним розумом; **автаркія** – самозабезпеченість, що виражалася в прагненні кожної цивільної громади мати повний комплекс життєзабезпечуючих професій і стимулюванні окремого громадянина до орієнтації на натуральне виробництво для власного споживання у своєму господарстві; **патріотизм** – любов до своєї батьківщини, у ролі якої виступала рідна цивільна громада, оскільки саме вона була гарантом добробуту громадян; **свобода**, що виражалася в незалежності приватного життя громадянина та у розкритості його суджень щодо суспільного блага, оскільки воно було похідним від зусиль кожного. Це давало відчуття цінності своєї особистості. **Рівність** – орієнтація на помірність у побуті, що формувала звичку співвідносити свої інтереси із сторонніми, зважати на думку та інтереси колективу. **Колективізм** – відчуття суцільності з колективом своїх співгромадян, свого братерства, оскільки участь у суспільному житті вважалася обов'язковою. **Традиціоналізм** – шанування традицій і їхніх хоронителів – предків і богів, що було умовою стійкості цивільної громади. **Повага до особистості** – що виражалася у відчутті впевненості у собі й у своїх силах, яка античному громадянину давала гарантоване цивільною громадою існування на рівні прожиткового мінімуму. **Працьовитість** – орієнтація на суспільно корисну працю, у якості якої виступала будь-яка діяльність, що прямо або опосередковано (через особисте благо) приносила користь колективу. Безумовно, феномен честі у Давній Греції значно вплинув на подальше розуміння честі у країнах Європи.

Незважаючи на помітні спроби дослідити проблему честі, вона залишається однією з найдискусійніших, надаючи достатній простір для наукових досліджень. Саме комплексний розгляд феномену честі в соціокультурному контексті може надати більш змістовне уявлення про досліджуваний об'єкт.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Античная литература. Греция. Антология // Сост. Федоров Н.А., Мирошенкова В.И. 2-е изд. М.: Высшая школа, 1988. – 720 с.
2. Аристотель. Никомахова етика. – М.: Знание, 1990. – 407 с.
3. Аристотель. Политика. – М.: Знание, 1990. – 310 с.
4. Блощинська В.А. Етика. Практикум: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 248 с.
5. Блюмкин В.А. Категории достоинства и чести в марксистской этике. – М.: Знание, 1964. – 76 с.
6. Гегель. Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Философия духа. – Т.3. – М.: Мысль, 1977. – 471 с.
7. Давидович В.Е. Жданов Ю.А. Сущность культуры. – Ростов-на-Дону: РГУ, 1979. – 137 с.
8. Драч Г.В. Проблема человека в древнегреческой философии. – Ростов-на-Дону: РГУ, 1978. – 246 с.
9. Иванов Б.П. Истоки гражданской правовой мысли. – М.: Грейдос, 1992. – 352 с.
10. Нерсисянц В.С. Политические учения Древней Греции. – М., 1979. – 216 с.
11. Слышкин Г.Г. Концепт чести в американской и русской культурах (на материале толковых словарей) // Языковая личность: культурные концепты. Сб. науч. тр.-Волгоград-Архангельск: Перемена, 1996. – С. 54-60.
12. Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис, 2002. – 744 с.